

Ideologie și vocabular politic în Țările Române (sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea) (I)

Ideea de a urmări modul în care au pătruns unele cuvinte în vocabularul politic românesc – e vorba de *principe* și *principat* – s-a conturat treptat, pornind de la observații pe texte.

Am remarcat, de pildă, că în multe din lucrările de specialitate se folosește, chiar înainte de secolul al XVIII-lea, termenul *principate* pentru a desemna Țările Române. L-am găsit și în traducerea românească modernă a unor documente turcești. În referim la excelenta antologie publicată în 1984 de Valeriu Veliman, sub titlul *Relațiile româno-otomane (1711-1821)*, unde termenii *eyalet*, *vylaiet* și *memleket* cu referire la Valahia și Moldova sunt redați constant prin românescul *principat*. Editorul a vrut, desigur, să sublinieze în acest fel autonomia de care se bucurau Țările Române în Imperiul otoman, deși tot turcologii ne-au învățat că, începând cu secolul al XVIII-lea, aceasta (autonomia) este desemnată în actele cancelariei otomane printr-o sintagmă și nu printr-un singur termen¹.

În schimb, autorii acelorași lucrări de istorie folosesc mult mai puțin cuvântul *principe*, lui fiindu-i preferat *domn*, un termen specific, păstrat până târziu în vocabularul politic românesc.

Ne-am pus firesc întrebarea: de când sunt atestați cei doi termeni – *principe* și *principat* – în limba română, cu alte cuvinte, când devine legitimă folosirea lor de către cercetători?

Curiozitatea noastră a sporit după ce, consultând dicționarul, am văzut că primele atestări ale cuvântului *principe* în limba română se plasează la sfârșitul secolului al XVII-lea, în vreme ce *principat* a apărut abia în jurul anului 1770. Un secol desparte, așadar, momentele pătrunderii acestor cuvinte în vocabularul politic românesc. Faptul are nevoie de o explicație, pe care numai textele și împrejurările istorice ne-o pot oferi.

În sfârșit, ne-a mai atras atenția prezența cuvântului *principat* (de obicei în grecește, *to prigkipaton*) în textele de legi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului următor. Surprinzătoare această inovație în materie de vocabular politic pentru domnii fanarioți care au folosit, în general, terminologia tradițională. Ei au păstrat până la sfârșit intitulăția domnului în slavonă, în actele de cancelarie², iar atunci când au creat instituții noi, le-au integrat între rangurile deja cunoscute în Țările Române. Au apărut astfel *logofătul de obiceuri*, *logofătul străinilor pricini*, *vornicul de politie*³ etc.

Când în Țara Românească dregătoriile de rangul întâi au devenit prea numeroase, nu au fost inventați termeni noi, ci s-a recurs la împrumuturi din vocabularul

instituțional al Moldovei. Astfel, doi dregători nou-înființați au primit denumirea de *hatman de Divan și hatman de menziluri*⁴.

Toate aceste observații preliminare ne-au îndemnat să analizăm contextele în care apar cuvintele *principe* și *principat* în scrierile românești din perioada menționată în titlul acestui studiu. Concluziile anchetei pe care am efectuat-o le prezentăm în paginile care urmează.

Înainte de a intra în subiect, se impun câteva observații asupra instrumentelor de lucru pe care le-am avut la dispoziție.

Nu ne-a fost niciodată clar criteriul după care s-a redactat *Dicționarul limbii române* publicat de Academie. Din articolul *principat* lipsesc, de pildă, trimeri la texte datorate stolnicului Dumitrache, lui Ienăchiță Văcărescu, lui Dionisie Eclesiarhul și lui Donici⁵. Criteriul selectiv nu ni se pare potrivit pentru cultura română care și-a conceptualizat târziu terminologia, folosind la început, ca procedeu de impunere a neologismelor, repetiția.

Neatenția explică, de bună seamă, includerea între atestările cuvântului *principat* a textului paginii de titlu a versiunii românești a *Pravilniceștii condici* (1780)⁶. În ediția *princeps* această pagină a rămas netradusă și de aceea editorii pun textul între croșete⁷. Și totuși, dacă ar fi cercetat cu grijă ediția din 1957 la care fac trimitere, lexicografii ar fi găsit în anexe un hrisov care atestă cuvântul *principat* în 1775⁸. Acest hrisov nu poate fi trecut cu vederea, deoarece este unul din puținele texte oficiale care conțin termenul menționat.

Apariția în 1992 a *Dicționarului împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, alcătuit de un colectiv de cercetători de la Institutul de Lingvistică din București, nu putea decât să ne bucure. Numai că și în acest caz există motive de nemulțumire. Pentru cuvintele cu atestări mai numeroase, cum sunt, de pildă, *principe* sau *patrie*, nu se dau citate decât din primele texte, recurgându-se în rest la sigle și trimeri la pagini din ediții și manuscrise. În schimb, pe un spațiu cel puțin egal cu cel rezervat atestărilor, sunt înșirate formele gramaticale sub care apare cuvântul respectiv, cu trimitere la fiecare sursă în parte⁹. O asemenea metodă de lucru nu ni se pare că se justifică pe de-a-ntregul. Consultarea dicționarului nu este doar apanajul lingviștilor. El e un bun cultural util mai multor categorii de intelectuali: istorici, sociologi, politologi etc. A sosit timpul să se înțeleagă că istoria unui cuvânt nu este doar fonetică și morfologică, ci și, sau mai ales, semantică. Lacunele din dicționare sau deficiențele de redactare îl obligă pe cercetător să reia toate textele din epoca ce îl interesează, lungind astfel în mod nepermis timpul necesar unei anchete de vocabular.

Din păcate, de mai puțin folos decât ne-am fi așteptat s-a dovedit a fi pentru cercetarea noastră *Dicționarul de instituții feudale* coordonat de Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu. Articolul *principate* este semnat de Dan Amedeo Lăzărescu și tratează instituția doar prin prisma dreptului internațional, adică a tratatelor în care apare cuvântul – de obicei într-o limbă străină – cu referință la Țările Române¹⁰. Desigur, nu-i putem reproșa autorului că nu a făcut o anchetă personală pe texte românești. Îi putem, în schimb, reproșa afirmația eronată că în documentele otomane Valahia și Moldova erau numite *raiale*¹¹. În turca osmană, termenul *raya* însemna *supuși* și el a fost folosit, la început, pentru a-i desemna pe supușii otomani și creștini ai Porții, mai apoi, numai pe creștini¹². Din bibliografia pe care am con-

sultat-o am înțeles că sensul mai restrâns, topografic, de *cetate de margine, cușrită de turci* este o adaptare semantică pe teren românesc prin care erau desemnate cetățile Turnu, Giurgiu, Brăila, Chilia, Bender, Hotin etc.¹³

Să trecem acum la analiza textelor. De la început se impune o precizare: atestările celor doi termeni în epoca pe care o studiem aici nu sunt numeroase, dar ele sunt răspândite în cele mai diverse categorii de scrieri: cronici, cronografe, cărți de ceremonial, prefețe la texte religioase, texte juridice, acte oficiale. Pentru a da coerență acestei expunerii, le-am împărțit în două grupe, și anume: prima, de la sfârșitul secolului al XVII-lea până la 1770, cealaltă, de la 1770 până la începutul secolului al XIX-lea. După cum vom vedea, această analiză în două părți distincte nu este doar o chestiune de metodă, ci ea ne-a fost până la urmă impusă de materialul lingvistic însuși și de contextul politic pe care el îl reflectă.

Cea mai importantă sursă de informație pentru prima perioadă au fost, așa cum era de așteptat, cronicile, opere literare, istorice și politice în același timp.

Am arătat încă de la început că termenul *principe* apare la sfârșitul secolului al XVII-lea în textele românești. Îl găsim în multe pagini de cronici – cel mai adesea cu referire la principii (nobili) străini care au trecut prin Țările Române – sau în cărți precum *Foletul Novel* care vorbește de principii (conducători de principate) în general¹⁴. Pe noi ne-au interesat însă doar acele contexte în care cuvântul *principe* este pus în legătură cu personalități politice românești.

Precizăm că în scrierile epocii *principe* apare în variantele *prințip*, *prințep*, *prințeps*, *prințipe*, iar lingviștii propun pentru acest cuvânt o etimologie multiplă: lat. *princeps*, *-ipis*, it. *principe*, ngr. *prinzipos* (sic)¹⁵.

La început, domnii români primesc titlul de principe fie de la puteri străine care îi recompensează pentru anumite servicii, fie îl reclamă ei înșiși după tratative cu acestea, pentru a se pune la adăpost de represaliile Porții.

Primul din cea dintâi serie amintită este Mihai Viteazul. Miron Costin ne spune în *Letopisetul* său că, după ce l-a ucis pe Andrei Báthori, domnul român a primit de la împăratul nemțesc daruri „și l-au făcut prințipe, adecă din domii împărăției unul”¹⁶. *Domnii* are în context sensul de *nobili*¹⁷.

Cazul lui Brâncoveanu se înscrie în ambele situații menționate mai sus. El promise în 1695, pentru serviciile aduse Habsburgilor, titlul de principe al Imperiului¹⁸. Mai apoi, la câțiva ani după ce obținuse de la Poartă domnia pe viață (1703), văzând cât de nesigure sunt înțelegerile cu turcii ca și atitudinea nemților, Brâncoveanu intră în tratative cu rușii, „îndemnându-i – ne spune cronicarul Radu Popescu – ca să vie cu oști asupra turcilor ca să ia aceste țări, Țara Românească și Țara Moldovii, ca să fie sub stăpânirea lor; și au cerșut și hrisoave făcându-se pă dânsul și pă feciorii lui cnézi de Moscovia și le-au dat”¹⁹. Tot de la Radu Popescu aflăm că, odată ajunse în mâna sultanului datorită intrigilor stolnicului Constantin Cantacuzino – pe care cronicarul nu se sfiște să-l numească „hoțul cel bătrân” – și fiului său Ștefan, aceste hrisoave au cântărit greu în decizia de a-l condamna la moarte pe domn și pe feciorii lui. Deși dăduse bani mulți turcilor, „tot n-au putut scăpa de sabiia împăratului” care „citind și văzând că să dezlipisă de către dânsul și să făcuse prințip de Imperiu și cneaz de Moscoviia, le-au tăiat capetele”²⁰.

Pentru ancheta terminologică pe care o întreprindem, se cuvine să reținem din textul citat că, pentru același rang nobiliar se folosește atât un cuvânt împru-

mutat din vocabularul politic occidental – *principe* –, cât și unul împrumutat din limba rusă – *cneaz*. Acesta din urmă, a cărei etimologie paleoslavă trebuie apropiată de goticul *kuniggs* = germ. *König*, a fost folosit, din secolul al XVII-lea, mai ales în Moldova, cu sensurile *prinț rus*, *prinț* (titlu de noblete), *principe*, *domn*²¹.

De altfel, și din textele citate pe parcurs se va vedea că aria de răspândire a celor doi termeni este diferită: în Țara Românească se folosește constant *principe* (și *principat*), iar în Moldova predominant *cneaz* (și *cnejie*), dar și *principe*. Această repartiție diferită se păstrează chiar și în timpul ocupațiilor rusești ale Țărilor Române din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Să urmărim în continuare istoria acestor cuvinte în limba română așa cum ne este ea relatată de texte.

După înfrângerea rușilor de către turci în 1711, Dimitrie Cantemir se vede obligat să recurgă la ajutorul țarului Petru. Despre exilul lui la Harkov ne vorbesc și Ioan Neculce și Radu Greceanu.

Neculce spune doar că „au făcut ponturi de cerea Țara Harkovului cu toate veniturile, zicând țară au lăsat, țară să-i dé”²².

Ura lui Radu Greceanu față de Cantemir, căruia nu-i putea lăsa intrigile tesute împreună cu Toma Cantacuzino împotriva lui Brâncoveanu în fața țarului, transpare în stilul batjocoritor în care cronicarul relatează episodul respectiv: „Mai apoi cersând Cantemir dă la împărăție să-l facă prințeps aceluia loc, adică a Harkovului, s-au socotit dă l-au mutat dă acolo și i-au dat așezământul la stoliță pentru ca să nu-și mai tulbure măriia-sa gândul după alte fandășii; și s-au împlinit la dânsul pilda cea dă obște care zice „găina răcâind își scoate ochii”²³.

În realitate, îndată după sosirea sa în Rusia, Cantemir i-a scris țarului o scrisoare în latinește, în care îl întreba ce soartă va avea el „răuăcitorul”. La 1 august 1711, țarul a luat hotărârea ca Dimitrie vodă să poarte titlul de *principe serenissim* al Rusiei; să aibă casă de piatră la Moscova și drept de judecată asupra tuturor moldovenilor care veniseră cu el. Mutarea lui de la Harkov la Moscova s-a făcut din rațiuni politice, considerându-se că era mai bine să se afle cât mai departe de Moldova, ca să nu atâțe Poarta împotriva sa²⁴.

Dacă ar fi rămas la simplul contact cu realități instituționale străine, de bună seamă că textele în care apare cuvântul *principe* nu ar fi avut o importanță prea mare. Împrejurări politice noi vor da însă termenului conotații din ce în ce mai interesante.

Dezmembrarea regatului Ungariei și intrarea Ardealului sub suzeranitatea Porții reprezintă pentru cronicarii români momente de referință, care schimbă ordinea politică în Europa și ajută, în același timp, Valahia și Moldova să-și precizeze locul pe care ele însele îl ocupă în această nouă ordine²⁵.

Primul care înregistrează acest fapt istoric este Grigore Ureche. Cronicarul comentează evenimentul prin prisma suzeranității otomane, de aceea nu inovează în materie de terminologie. El arată că, supărați din pricina greutăților pe care erau siliți să le îndure și de la nemți, și de la turci, ungurii „s-au sfătuit cu toții de s-au închinatu turcilor și au luat de la dânsii domnu ca și în țările noastre (subl. n.). ... Așa Țara Ungurească, crăie mare ce era, dintr-un trup în multe mădulări s-au întorsu, o parte turcii țin, cu scaunul crăiei, cu Buda, nemții altă parte; Ardealul de-i cu stăpânu încă ieste sub robia turcească”²⁶.

Cu o viziunea politică mai largă, Miron Costin așază același fapt în ecuația politică europeană, contestând legitimitatea titlului de crai pentru cel care guverna

Ardealul sub suzeranitate otomană și echivalând, în consecință, titlul de domn cu cel de cneaz: „(Domnilor de Ardealu dzicem crai unгурești; eu să le dau acestu nume nu pociu, că ei crai nu sintu ci direpți domni sau cnédzi. Iară și Ardealul tot de Crăiia Ungurească au fostu și tot o țară, ce după ce au ruptu o parte Împărăția Turcului, cu Buda și altă parte de crăiie au cuprinsu neamțul cu Pojunul, unde sta și cununa Crăiei Ungurēști, s-au osebit acestu unghiu – scl. Ardealul, n.n. – și s-au așezat sub cnédzi. Deci crai direptu Crăiei Ungurēști ieste neamțul, că la dânsăul ieste cununa Crăiei unгурești cu Pojunul)”²⁷.

O încercare de a pune ordine în rangurile politice după luarea Ardealului în stăpânire de la turci înregistrăm și în cronică atribuită lui Radu Popescu. El afirmă că titlul de crai acordat principilor Ardealului este o inadvertență care a apărut și s-a perpetuat datorită faptului că Ioan Sigismund era fiu de crai (al lui Ioan Zapolya). De aceea conchide: „... iar nu sunt crai ci prințepi, adică domni ca rumânul cu moldoveanul”²⁸. Principele Transilvaniei avea, așadar, același statut politic ca și domnii celorlalte două țări române. Textul citat este și ultimul în care termenul *principe* apare la sfârșitul secolului al XVII-lea.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, e greu de găsit inovații în terminologia politică folosită de domnii fanarioți a căror deviză era *vivere cauto*²⁹ și al căror principiu de guvernare a fost, cel puțin în vorbe, păstrarea legăturii cu tradiția. Ei folosesc adesea în corespondența personală cuvântul *țară*³⁰ cu referință la statele în care domnesc sau se îngrijesc, chiar, ca Nicolae Mavrocordat, să li se redacteze genealogii care să pună în evidență legăturile lor de rudenie cu vechii domnitori români³¹.

Aceasta nu înseamnă că nu au condus Țările Române în chip absolut, întărind în permanență rolul statului reprezentat prin puterea domnului și nici că nu au intervenit prin reforme asupra instituțiilor din cele două state.

Chiar dacă nu găsim la început în textele interne termenii *principe* și *principat*, nu e mai puțin adevărat că unii dintre primii domnii fanarioți au încercat să intre în chip mediat în comunitatea politică europeană. Ce altă semnificație putem da faptului că Nicolae Mavrocordat a ținut să-și publice lucrarea *Peri kathekonton* și în versiune latină, în străinătate³², după ce o încredințase tiparului în țară? După părerea noastră, ar fi prea puțin să dăm acestui gest doar o valoare culturală, menită să evidențieze talentul domnului, privându-l astfel de o egală valoare politică.

Printre sfaturile pe care le-a lăsat fiului său Constantin, se numără și acela de a nu face inovații (politico-sociale), gând împrumutat, poate, de la Machiavelli al cărui *Principe* știm că îl avea în bibliotecă și că l-a citit adnotându-l³³. Departea de a asculta povăța părintelui său, fiul a făcut reforme fiscale, sociale și instituționale, prea bine cunoscute și studiate pentru a mai insista aici³⁴. Era probabil atât de mândru de ele, încât a dat o parte să fie publicate sub titlul *Constitution* în cunoscutul periodic francez *Mecure de France*, fapt care trebuia să-i atragă consacrarea internațională ca prinț reformator. S-a spus chiar că domnul oferea astfel Europei o mostră a politicii care avea să fie cunoscută mai târziu sub numele de „absolutism luminat”³⁵.

Această publicare nu trebuie înțeleasă în nici un caz ca un gest de independență față de Poartă. În versiunea franceză a textului apare de 16 ori termenul *province* cu referire la Valahia și numai de trei ori *principauté*, iar în cele două preambuluri ale „Constituției” sunt menționate expres îndatoririle domnului față de Imperiul otoman³⁶.

În textele din prima parte a secolului al XVIII-lea până în 1770, termenul *prin-cipe* apare o singură dată, dar într-o lucrare și într-un context atât de importante, încât ne vedem obligați să le analizăm mai atent. Este vorba de *Condica de obiceiuiri*, adică de ceremonial din 1762 a lui Gheorghachi. Textul este, după cum se știe, din Moldova. Cu toate că, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-a înființat în Valahia o *logofetie de obiceiuiri* care avea, printre altele, și grija ceremonialului cuvenit în diverse împrejurări³⁷, nu ni s-a păstrat nici o condică similară celei redactate la Iași.

În capitolul *Ceremoniile ce se fac la solii străini ce trec prin orașul Iașului mergând la Târgigrad* Gheorghachi descrie ceremonialul prilejuit de vizita domnului la gazda solului. Ni se precizează că aceasta are loc „cu tot alaiul, pe rânduială, cu boierii și boiernașii și cu toată podoaba ce se cade unui *prințip* (subl. n.) de Molkavia”³⁸.

S-a păstrat o descriere din anul 1755 a acestui ceremonial prilejuit de trecerea prin Iași a ambasadorului Poloniei, contele Jerszy-August Mniszech aflat în drum spre Constantinopol. Redăm textul în versiunea lui N. Iorga: „A doua zi domnul întoarce vizita ambasadorului, tot după ceremonial. El vine cu șapte cai domnești în fruntea alaiului, cu boierimea, cu postelnicul care poartă toiagul cel mare de argint, insemnul demnității lui. Apare domnul înconjurat de halebardieri și turci, iar pe urmă straja. În timpul cât merge domnul de la curte până la reședința ambasadorului, sună toate clopotele din Iași”³⁹.

În următoarele două capitole, Gheorghachi descrie ceremonialul cu care era primit hanul sau un pașă cu trei tuiuri. Textul este bine structurat, pentru că ne dă posibilitatea să-l comparăm cu cel pe care l-am citat mai sus. Domnul numit mai înainte *prințip* era obligat să respecte acum ceremonialul obișnuit în lumea musulmană.

Dacă musafirul era hanul, domnul se ducea la saivanul acestuia, descăleca și, cu capul descoperit, îi săruta piciorul; dacă era un pașă cu trei tuiuri, îi săruta scara din dreapta a calului, prevenindu-l și că „boierii memleketului așteaptă să-i sărute mâna”⁴⁰. Asupra termenului *memleket* prezent și în actele cancelariei otomane vom reveni mai jos.

Pentru a sublinia statutul politic al domnului și al țării în raporturile cu Poarta, Gheorghachi adaugă că hanul punea mâna la obraz și își ridica puțin șlicul în semn de curtoazie și că, atâta vreme cât pașa de Hotin a stat la Iași, bisericile n-au tocat și n-au tras clopotele, dar slujba s-a ținut⁴¹.

Textele de ceremonial ca și o parte din textele de la sfârșitul secolului al XVII-lea arată că domni și societatea românească reprezentată de cei care scriau cronici, erau conștienți că aparțin la două lumi politice, cea orientală și cea occidentală.

Note

1. Această sintagmă este *mefrûz-ül-kalem maktû-ül-kadem min küll-il-vüçûh serbest* (teritoriul „separat de cancelarie, scutit de a fi călcat cu piciorul și liber în toate privințele”). V. V. Veliman, *op. cit.*, p. 13. Importanța și semnificațiile ei istorice au fost puse în lumină de Ioan Matei în studiul *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays roumains*, RESEE, X, 4, 1972, p. 75-76; v. și idem, *Unele probleme privind autonomiile locale în Imperiul otoman în spațiul*

- sud-est european în Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană*, V, București, 1989, p. 65-73.
2. V. V. A. Urechia, *Istoria românilor, passim*.
 3. Pentru aceste dregătorii, v. D. Fotino, *Historia tes palai Dakias*, vol. III, Viena, 1819, p. 472 și urm.; Val. Al. Georgescu și Petre Strihan, *Judecata domnească în Tara Românească și Moldova 1611-1831*, Partea I, vol. II, București, 1981, p. 129 și urm. (Precizăm că logofătul de obiceiuri nu avea sarcina să strângă normele de drept consuetudinar, adică obiceiurile juridice, așa cum s-ar putea înțelege din afirmația de la pagina 135. Pluralul „obiceiuri” are aici, ca și în cazul *Condiciei* lui Gheorgachi, sensul de „ceremonial”).
 4. V. D. Fotino, *op. cit.*, vol. III, p. 479-480; Val. Al. Georgescu și P. Strihan, *op. cit.*, p. 138-140.
 5. V. *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, tomul VIII, Partea a V-a, Litera P, f.l., 1984, p. 1450-1451, s.v.
 6. V. *op. cit.*, p. 1451.
 7. V. *Pravilniceasca condică 1780*, Ediție critică (Andrei Rădulescu și colab.), f.l., 1957, p. 36.
 8. V. *op. cit.*, p. 185.
 9. V. *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)* (autori: Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru), București, 1992, p. 267; 285-286.
 10. V. *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar* (coordonatori O. Sachelarie și N. Stoicescu), București, 1988, p. 381.
 11. *Ibidem*. Eroarea este cu atât mai surprinzătoare cu cât același autor semnează împreună cu N. Stoicescu, în aceeași lucrare (p. 398-399), articolul *raia*, unde sensurile cuvântului sunt comentate corect.
 12. V. Valeriu Veliman, *Relațiile*, p. 774.
 13. V. Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 213, n. 1; Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 774; *Instituții feudale*, p. 399.
Nu am găsit precizări asupra motivelor care au determinat această adaptare semantică și nici dacă ea aduce vreo nuanță în plus. Termenul folosit curent în documentele otomane pentru a desemna aceste cetăți era *serhat*. V. Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 776.
 14. V. *Dicționarul împrumuturilor*, p. 285.
 15. V. *op. cit.*, p. 286.
Forma *printzipos* este probabil o eroare de tipar. Corect ar fi fost *prigkipas*. Menționăm însă că în textele grecești din epoca respectivă apare mai cu seamă *prigkips*. V. Chesarie Daponte, *Catalogul istoric al oamenilor însemnați din secolul XVIII, dintre carii marea majoritate au trăit în Țările Române Valahia și Moldova* în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 178; Naum Râmniceanu, *Despre originea românilor* în C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 247; Emile Legrand, *Lexikon neoellenikon kai gallikon*, Paris, f. a., p. 736.
 16. V. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace* în *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), f.l., 1958, p. 49-50.
 17. V. *op. cit.*, p. 489.
 18. V. Paul Cernovodeanu, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu* în vol. *Constantin Brâncoveanu* (coord. Paul Cernovodeanu și Fl. Constantiniu), București, 1989, p. 127.
 19. V. Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești în Cronicari munteni*, 2, București, 1984, p. 238.
 20. V. *op. cit.*, p. 254.

21. V. *Dicționarul limbii române*, t. I/2, București, 1940, p. 576-577.
22. V. Ioan Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* (ed. G. Strempele), București, 1982, p. 229.
23. V. Radu Greceanu, *Începătura istoriei vieții luminatului și prea-creștinului domnului Țării Rumânești, Io Constandin Brâncoveanu* (ed. M. Gregorian) în *Croniciari munteni*, vol. 3, București, 1984, p. 178. În legătură cu afirmația cronicarului că, în exil, Dimitrie Cantemir își luase titlul *Hereditarius Rosie* (sic), v. precizarea lui A. Pippidi, *Politique et histoire dans la proclamation de Démétrius Cantemir en 1711* în vol. *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, 1980, p. 205.
24. V. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, f.l., 1958, p. 126-128.
25. V. Valentin, Al. Georgescu și Petre Strihan, *Judecata domnească*, I, 1, București, 1979, p. 22-25.
26. V. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1978, p. 85.
27. V. Miron Costin, *op. cit.*, p. 43.
28. V. Radu Popescu, *op. cit.*, p. 59.
 Pentru echivalența *cnезд* și *domn* care apare în alt loc din cronică și semnificația ei politică v. Dan Ionescu, *Ideal and Representation. The Ideal of the Restoration of the Byzantine Empire during the Reign of Serban Cantacuzino (1678-1688)*, RESEE, XII, 4, 1974, p. 526-527. Pentru datarea textului la care ne referim, v. discuțiile privind paternitatea cronicii atribuite lui Radu Popescu la D. Velciu, *Cronica-rul Radu Popescu*, București, 1987, p. 102 și urm.
29. V. A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 63.
30. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV/1,3, *passim*.
31. Despre genealogiile lui Nicolae Mavrocordat alcătuite de Nicolae Roset și Constantin Văcărescu, ambele rezumate în grecește de învățata soție a domnului, Smaranda Mavrocordat, v. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 750-751 și 891.
32. V. date în legătură cu traducerea acestei lucrări la Maria C. Marinescu, *Umanistul Ștefan Bergher (1680-1738). Viața și activitatea sa*, „Revista istorică română”, XI-XII (1941-1942), 1943, p. 163-213; v. și Panagiotis Noutsos, *Nicolas Mavrocordatos et Cicéron*, Extras din „Dodones”, 11, Ioanina, 1982, p. 220, n. 1.
33. V. Niccolò Machiavelli, *Principele* (studiu introductiv, traducere și note Nina Façon), București, 1960, p. XXX, n. 149.
34. V. Fl. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985 (și bibliografia citată acolo).
35. V. Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 94.
 V. amănunte despre publicarea „Constituției” în periodicul *Mercure de France*, la Anne-Marie Cassoly, *Autour de l'insertion dans le „Mercure de France” de la „Constitution” de Constantin Maurocordato*, RESEE, XIX, 4, 1981, p. 751-762.
36. V. Gh. I. Brătianu, *Două veacuri de la reforma lui Constantin Mavrocordat 1746-1946*, Extras din AAR, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, tomul XXIX, mem. 10, București, 1947, p. 45-53.
37. V. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1894, p. 56-57.
38. *Literaturea românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762* (ed. Dan Simonescu), București, 1939, p. 306.
39. V. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 343-344.
40. V. Gheorgachi, *op. cit.*, p. 307 și urm.
41. V. *op. cit.*, p. 312.